

26-5-96

ਕਲਾ ਦੇ ਝਰੋਖੇ ਤੋਂ

ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ

ਡਾ. ਰਵੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਨਾਟਕ 'ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ' 19 ਮਈ, 1989 ਫਿਰਕੂ ਜਨੂੰਨੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਚਿੰਤਕ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਖੋਹ ਲਿਆ।

ਡਾ. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਵੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਟੀਚਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਮਸਲੇ 'ਤੇ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਮਸਲੇ ਬਾਰੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ ਅਪਣਾਈ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਲਸ ਮੰਚ ਦੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਉਹਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਇਕ ਨਾਟਕ 'ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ' ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹਦੇ ਜੀਵਨ ਫਲਸਫੇ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਨਾਟਕ ਉਹਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

- ਰਵੀ, ਕੀ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਅੱਜ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ?
 - ਇਕ ਲੇਖ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਅੱਜ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਕਲਚਰ ਦੇ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਨਾ ਹੈ।

? ਰਾਤ ਜਿੱਥੇ ਗਿਆ ਸੈਂ, ਇਸੇ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਈ ਹੈ ?

- ਹਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਕਾਫੀ ਗਰਮ-ਗਰਮ ਬਹਿਸ ਹੋਈ, ਕੁਝ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਪੱਖੀ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਵੀ ਸਨ।

? ਤੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਐਵੇਂ ਖਹਿਬੜਦੈਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਮੰਨਣੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ?

- ਇਹ ਖਹਿਬੜਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਪਿਤਾ ਜੀ। ਇਕ ਮਸਲਾ ਏ, ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਪੱਖ ਨੇ। ਜੇਕਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕਿੱਥੇ ਹੋਵੇਗੀ ? ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਹੋਸਟਲ ਵਿਚ ਇਹ ਡਿਸਕਸ਼ਨ ਸੈਸ਼ਨ ਰੱਖੇ ਨੇ।

- ਰਾਤ ਬੜੀ ਦੇਰ ਨਾਲ ਆਇਆ, ...ਕੋਈ ਖਾਸ ਨੁਕਤਾ ਸੀ ?

- ਹਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਰਾਤੀਂ ਨੁਕਤਾ ਸਿੱਖ ਕਲਚਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਚਰ ਦੀ ਇਕਸਾਰਤਾ ਸੀ ਤੇ ਸੰਦਰਭ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਚਰ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਉਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕਲਚਰ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੇ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਚਰ ਵਿਚ ਕੀ ਦੇਣ ਹੈ ?

? ਤਾਂ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਉਸ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ?

- ਪਿਤਾ ਜੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਚਰ ਵਿਚ ਇਸ ਪਾਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਖਾਸ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਸਵਾਲ ਸਿਰਫ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬਾਰੇ ਹੈ ਤੇ ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ।

? ਯਾਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਕਲਚਰ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆ ਜੁੜੀ ਹੈ ?

- ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਅੱਜ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਨਵਲਿਕਟ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਟੇਟ ਪਾਵਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਕੋਲ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਕੋਨਮੀ ਅਤੇ ਕਲਚਰ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਹੈ।

- ਇਹ ਕਾਫੀ ਵਜ਼ਨਦਾਰ ਨੁਕਤਾ ਹੈ।

- ਹਾਂ ਵਜ਼ਨਦਾਰ ਹੈ, ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਇਹਦਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਵੀ ਭਰਿਆ ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬੋਲਿਆ।

? ਤੂੰ ਕੀ ਬੋਲਿਆ ? ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਕਿ ਤੂੰ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਬਾਰੇ ਬੋਲਿਆ ਹੋਣੈ।

- ਹਾਂ, ਕਿਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਿਸੇ ਖਿੱਤੇ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਤੇ ਉਹਦੇ ਉੱਤੇ ਖਲੋਤੇ ਸੁਪਰ ਸਟਰਕਚਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕਲਚਰ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਫਿਊਡਲ ਕਲਚਰ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਇਕ ਫਿਊਡਲ ਰਾਜ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਫਿਊਡਲ ਕਲਚਰ ਦੇ ਹਾਵੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਚਰ ਨੂੰ ਜੋ ਮਾਨਵੀ ਦੇਣ ਸੀ, ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਪੈ ਗਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਧਰਮ ਲੁੱਟ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਜਮਾਤ ਲਈ ਲੁੱਟ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਉਹਨੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿਚ ਇਕ ਕਮਿਊਨਲ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਹਦਾ ਇਹ ਰੂਮ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਨਹੀਂ। ਗੈਰ-ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਹੈ।

ਰਵੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਹਰ ਸਮਕਾਲੀ ਮਸਲੇ 'ਤੇ ਇਕ ਸੰਜੀਦਾ ਬਹਿਸ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਅਪਣਾਈਏ, ਇਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਜਸਬੀਰ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਮੋਇਆਂ ਦੀ ਮੰਡੀ': ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ ਵਲੋਂ ਕੱਢੇ ਜਾਂਦੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨ 'ਸਮਦਰਸ਼ੀ' 44 ਵਿਚ ਜਸਬੀਰ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਇਹ ਇਕ ਯਾਦਗਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਫੌਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਜਸਬੀਰ ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਏ ਕਿ ਆਪਣੀ ਫੌਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਜਸਬੀਰ ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਉਹਦੀ ਬੜੀ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇਕ ਕਰਨਲ ਰਣਜੀਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਫੌਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਕਮਾਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ-ਕਲਾ ਦਾ ਪ੍ਰਣਾਮ ਹੈ। ਜਸਬੀਰ ਭੁੱਲਰ ਇਹਦੇ ਲਈ ਵਧਾਈ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹੈ।

ਸ਼ਬਦ, ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਰੇਤ : ਦਰਸ਼ਨ ਬੁੱਟਰ ਦੀ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਸੰਵੇਦਨ ਅਤੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਭੁੰਝਿਆਈ ਕਰ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਝੰਜੋੜਦੀ ਹੈ ਇਕ ਬੜੀ ਹੀ ਨਵੇਕਲੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਹੈ।
 ਦੋ ਗੱਲਾਂ- ਸੰਗਦੇ ਸੰਗਾਉਂਦੇ, ਜ਼ਖਮ ਛੁਪਾਉਂਦੇ, 'ਦੋ ਗੱਲਾਂ' ਕਰਨ ਲਈ, ਹਿੰਮਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰਦੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਹੰਢਾ ਲਈ - ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੌਰਸਤੇ 'ਤੇ ਖਲੋਅ, 'ਦੋ ਗੱਲਾਂ'...

26-5-1996